

ALEVİLİĞİN TEMEL İNANÇLARI

M. Saffet SARIKAYA*

Alevilikle ilgili anlatımlar Türklerin Müslüman oluşlarına kadar dayanır. Türklerin Müslüman oluşlarında konumuzla ilgili iki temel olguyla karşılaşırız: Türk ma'şerî vicdanında yer etmiş eski dîni anlayış ve gelenek; ehl-i beyt sevgisi. Bugün Anadolu'da Eski Türk diniyle ilgili pek çok unsurlar ve motifler bulmakla birlikte, din anlayışında karşılaştığımız evrensel Tanrı kabulüne dayanan geniş hoşgörü esası, Türklerin Müslüman oluşlarıyla birlikte devam eden mümeyyiz vasıfları olmuştur. İslam'da da bunun uzantılarını bulan Türkler kurdukları devletlerde, sahip oldukları din anlayışında hoşgörü prensibinden asla vazgeçmemişlerdir.¹ Ehl-i beyt sevgisi ise, Türklerin buldukları coğrafyalarda veya yakınlarında faaliyet gösteren Emevî ve Abbâsî iktidarına karşı fiilî mücadele içinde olan Zeyd neslinden gelenlerin karşılaştıkları zulüm ile doğrudan ilgilidir.²

Özellikle göçebe ve yarı-göçebe Türkmenler arasında İslamlaşma, gezgin dervişler vasıtasıyla devam etmiştir. Dinî geleneklerinde evrensel Tanrı bilinci ve geniş hoşgörü anlayışına sahip Türkmenlerin gezgin sufilerle anlaşmaları, onların telkin ettiği benzer dünya görüşünü benimsemeleri pek zor olmamıştır. Bu süreç çok sonra sistemleştirilecek varlıkta birlik anlayışı (vahdet-i vücûd) ve Horasan coğrafyasında şekillenen Melâmetî tavırla bütünleşerek Yesevî geleneğine dönüşüp Anadolu'ya gelmiştir. Böylece “yetmiş iki millete bir gözle bakan”, her varlıkta Tanrıyı görerek “yaratılanı Yaratan'dan ötürü hoş gören” Türkmenler, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda kurumlaşma sürecine giren Ahiliğin merasim erkânı, âdâbı ve gündelik hayata yönelik pratik ahlakî yaptırımlarını Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında dile getirdiği dört kapı-kırk makam anlayışı çerçevesinde benimseyerek yaşamaya başlamıştır. Bu anlayışın aslı, vahy ile aydınlatılmış aklın iman bekkiliği, yani akla dayalı bir imandır.³ Diğer inanılacak ve pratikte yaşanılacak unsurlar bu imanın üzerine bina edilir.

Bu rasyonel iman ve hoşgörüye dayalı din anlayışı XV. yüzyıl Anadolu'sunda İran kaynaklı Hurûfîlik ve Safevî Şîliğinin etkisinde kalmıştır. Ancak bu etki, XVI. yüzyılda yaşanan sosyal ve siyasî olaylardan dolayı zahirî bir cilanın ötesine gidememiştir.

Asırlarca devam eden bu süreç, çok az sayıda yazılı literatüre rağmen büyük ölçüde şifahî gelenekle nesilden nesile anlatıla geldiği için bugün geleneğinden nispeten uzak denilebilecek anlama biçimleri oluşmuştur.

Bugün Alevîlerin hemen tamamında ifade edilen vazgeçilmez inançlarını Allah-Muhammed-Ali anlayışı oluşturur. Bu üçlemede, Allah bütün tanrısal sıfatlara sahip olarak her şeyin yaratıcısı, her şeyin hakimi, her şeye gücü yeten ve hakikatin kendisidir. Hz. Muhammed, nübüvvet vasfıyla şeriat sahibi olarak insanlara yol gösteren dini tebliğ eden ve öğretendir. Hz. Ali, velâyet vasfıyla tarikat sahibi olarak kâmil insan makâmında insanların manevî terbiyelerini tamamlamaları için onlara örnek olandır. Onların birlikteliği vahdet-i vücûd felsefesinde ifade edilen, Allah'ın bilinmek istemesi üzerine yaratılış sürecini başlatmasıyla, daha doğru bir ifadeyle varlık alemine tecellisiyle başlar.

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mss@ilahiyat.sdu.edu.tr

¹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz., Ünver Günay “Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü” *Erdem*, VIII, S. 22, Ankara (1996).

² M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul, (2003), 106-107.

³ “Kim iman ten üzeredür dirise hatadur. Ve eger cân üzeredür dirse hem hatadur. ... İman akıl üzeredür arifler katunda” diyen Hacı Bektaş Velî daha sonra imanın bilinen tanımını yapıp, imanın akıl üzere oluşunu örneklerle açıklar. Bkz., *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, haz. A. Güzel, 2. baskı, Ankara (2002), 176-177.

Buna göre Allah'tan ilk tecellî eden nûr-ı Muhammed'dir.⁴ Muhammed ve Ali bir nurdan⁵ oldukları için Ali'de peygamberle birlikte ilk tecelli edendir. Yani, Muhammed-Ali alemin yaratılış sebebi, her şeyin aslı ve her şeyin özünün kendilerinde toplandığı ilktir. Muhammed-Ali Tanrının ilk tecellîsi olarak vahdetin kesrete açılan kaynaklarıdır, birlikte çokluk veya çoklukta birliktirler; üçü birdir, aynı zamanda üçünün de kendi kimlikleri vardır, bu kimliklerin sırrına vâkıf olan onların birliğini idrak eder. Bu üçleme tezahürlerinde farklı olsalar bile manada birdirler. Bu birliği anlamının yolu da sevgidir.⁶ Bu sevgiyi gönlünde yaşayan, Hz. Ali'nin (hatta *Devriyelerde* kendini velâyet nûruyla birleştirme gayretinde olan dervişlerin) Tanrı'nın mazharı, âlemin aynı, her varlıkta, vech/yüzde seyredilebilen, yani vahdetin kesrete dönüşmesi olgusunu da bilir.⁷ Bu ise ancak "men arafe" sırrına ermeyle gerçekleşir. Yani insan, kendi şahsında ahlâkî olgunluğa erişerek, kırk makam, bin bir yolu geçerek kâmil insan olabilir.⁸ Manevi terbiyede yola girerek hakikat ve ma'rifet sırrına eren kişi artık kendini "fenâ fillah" makamında her şeyle özdeş görmeye başlar. Hallac'ın "Ene'l-Hakkı", Hatâyî'nin "Aynullah"lığı böyle bir özdeşliğin eseridir.⁹

Allah-Muhammed-Ali anlayışının bu izahı Alevîler arasında büyük bir zevkle anlatılan ve dinlenen "Miraç" olayını da anlamamıza yardım eder. Bilhassa "Sırr-ı Ali" olarak ifade edilen Hz. Peygamber'in Tanrı makamında Ali'yle konuşması eski bir metinde şöyle açıklanır: "*Abdullah b. Ömer ayder: Ben işittim Rasul Hazretine sual eylediler ki, Ya Rasulallah mirac gicesi Hak Teâlâ sana ne dilce hitâb etdi? Rasul Hazreti: Bana Ali b. Ebî Tâlib lügatıyla hitab kıldı ve gönlüme bunu ilham eyledi kim, ayıtdım: Ya Rabbi, bana hitab iden sen misin yohsa Ali midir? Rabbim bana ayıtdı: "Ya Ahmed ben Adem oğlu olunmazam. Ve şüpheli nesnelere sıfatlanmazam. Seni benim nurumdan yaratdım. Ve Ali'yi senin nurundan yaratdım ve anı senin gönlün sarayına muttalî kıldım ve senin gönlüne Aliden sevgülü kimse bulmadım, dahi sana anın diliyle hitab eyledim"*¹⁰ Miraçlamada anlatılan "Kırklar meclisi"nde de Hz. Muhammed, özümü paylaşırması ve semah esnasında imâme veya ridâsını kırkların beline bağlamasından dolayı kırklar içinde "mürşid" makamında en yüksek konumdadır. Cebrâil rehber, Hz. Ali ise pîrdir. Burada olay tamamen içselleştirilerek adeta Hz. Muhammed'in tasavvufi kimliği ve tarikat içindeki yeri belirlenmiş olmaktadır.¹¹ Nitekim başka metinler ve şiirlerde de Hz. Muhammed'le ilgili kabullerinde Alevîlerin diğer Müslümanlardan farklı düşünmedikleri görülür.¹²

4 Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", *DEÜİFD*, I, İzmir (1983), 243. Konuyla ilgili diğer kaynaklar için aynı yere bakılabilir.

5 Bu kabul Hz. Peygamber'e nispete edilen "Ben ve Ali bir nurdanız" sözüne dayandırılır. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Süleymaniye Ktb, Laleli, 1496, vr. 10a. Benzer rivayetler için bkz., Ahmet Yıldırım, "Alevî-Bektâşî Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi", *İslâmiyât*, VI, S.3, (Temmuz-Eylül 2003).

6 Kul Himmet, "*Mahabbettir Lâilâhe illâllah/Mahabbettir Muhammed Resulullah/ Mahabbettir Ali Şah veliyullah/Üç isim, manada birdir mahabbet*", demektedir. Bkz., İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1998, II, 301.

7 "*Ali'dir aynamızda ayn-ı mahzar/Zemin ü âsumânın enveriyüz*", E. Memmedof, *Şah İsmail Hatâyî Eserleri*, Bakü, (1966-1973)I, 48. Benzerleri örnekler için bkz., I, 60; II, 363, 367.

8 Hz. Ali insanlar içinde bu mertebeleri geçen en olgun kişidir.

9 "*Aynallahem aynallahem aynallah/Gel imdi Hakk'ı gör ey gür-i gümrâh*", İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri*, İstanbul (1992), 268.

10 Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, vr. 21a. Oysa bugün Alevîler olayı Hz. Ali'nin Tanrılığının göstergesi olarak kabul etmekte ve Hz. Muhammed'in Ali'nin tanrılığının sırrına erdiğine inanmaktadırlar. Ancak Ali'yle ilgili bu dönüşümün niceliği konusunda bir şey söyleyememektedirler. Bk., Ahmet, Taşğın, "Alevî İnanç: Bir Alan Araştırmasının Sonuçları", *Folklor Edebiyat Alevilik Özel Sayısı*, II, Sayı 30, (2002/2), 53-85.

11 Kırklar meclisi hakkında bkz., *Buyruk*, haz. S. Aytakin, 7-12; *Buyruk*, haz. A.A. Atalay, İstanbul, 1993, 13-23; Y.Ziya Yörükân "Anadolu Alevîleri Tahtacılar", *Darul Fünûn İlahiyat Fak. Mec.*, sene 2, S. 8, 1928, 115-116.

12 Konuyla ilgili örnekler ve değerlendirmeler için bkz., Sarıkaya, "Alevî-Bektâşî Kültüründe Hz. Muhammed (sav), V.

Silsileleri ve Safevî Şîliğinin etkisi Alevîleri Hz. Ali'yle birlikte on iki imam, hatta bunlardan farklı on dört masum kabulüne götürmüştür.¹³ Bu kabullerde on iki imam Emevî ve Abbasîler tarafından zulme uğrayan manevî yol önderleridir. On dört masum ise bu zulmün şiddetiyle küçük yaşta şehid edilen imamların çocuklarıdır. Bu kabul, tasavvufî velâyet anlayışı etrafında şekillenen, siyasî otorite anlayışından uzak, ancak özellikle Hz. Ali'e dair Şîî kültürün belirgin izlerini taşıyan efsanevî söylencelerle canlılığını günümüze kadar korumuştur. Hacı Bektaş ve çağdaşlarında gördüğümüz sahabeyle ilgili genel kabul, bu Şîî etkileşimle yerini giderek ilk üç halifeden ve diğer bazı sahabeden teberri anlayışına bırakmıştır.

Günümüz Alevîleri de büyük çoğunlukla diğer Müslümanlar gibi mevcut Kur'an'ın Müslümanların müşterek kutsal kitapları olduğunu kabul ederler. Bu durum cem törenlerinin detaylarındaki duâlarda, gündelik duâlarında veya geleneklerindeki yazılı metinlerde yer alan çeşitli açıklamalarda açıkça görülür.¹⁴ Ancak bugün Anadolu'daki pek çok Müslüman gibi Alevîler de Kur'an'ın içeriğinden habersiz sadece kendilerine anlatılanlarla yetinmektedirler.

Mead, hakkında da Alevîlerin ahiret hayatına inandıklarını, bu dünyada yapılanların karşılığının öteki dünyada görüleceğini, sıratı, hesabı, mizanı, cenneti, cehennemi bildiklerini ve kabul ettiklerini gösteren metin ve şiirler vardır.¹⁵ Bununla birlikte şiirlerde ahiret hayatını korku unsurlarıyla hatırlamak yerine Allah'ın sevgi ve merhamet sıfatlarıyla hatırlayıp, O'na olan inanç ve güvenlerine paralel bir gönül rahatlığı ve kurtuluş umudu içindedirler.

Bütün bunlardan sonra Alevîliği temel inançları bakımından diğer Müslümanlardan farklı olmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen zamanda dinî-tasavvufî terminolojiyi ve muhtevayı öğrenemeyen yeni nesil, zahirî anlamlardan hareketle Alevîlikte yeni anlama biçimleri geliştirmişlerdir.

Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), Isparta, (18-19 Nisan 2002).

- 13 Örneğin bkz., *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., FB 396, v. 3b; *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb, Şer'iyye 900, v. 42a-b; M. Tevfik Oytan, *Bektâşîliğin İç Yüzü*, 7.baskı, İstanbul (1979), 303-306; J.K. Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, çev. R. Çamuroğlu, İstanbul (1991)165-167; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İÜİFM*, Nu:1-4, 1949-1950, 59.
- 14 Örneğin Seyyid Hüseyin *Şerhu Hutbeti'l-Beyân'da*, Kur'an'ın muhtevasıyla ilgili bilgilerin yanında, Kur'an okuma ve öğrenmenin gerekliliği bilgileri verdiği gibi (7b-8a; 67b-72a) eserinde yüzden fazla ayet kullanmıştır. Alevîlerin temel metinlerinden *Buyruk'ta* da otuzdan fazla ayet çeşitli vesilelerle delil getirilmiştir.
- 15 Örneğin, *Peygamberleri sev, onlara inan/İnanmayanlardır ol nare yanan/Melek, kitab, olmaz mı ahsen/Var ise imanın hoştur efendi*, Oytan, *Bektâşîliğin İçyüzü*, 267; Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, I, 241. *Yüz bin tamun olsa korkmam birinden/Rahman ismi nâzil değil mi, senden/Gaffaruz'-zünûbum demedin mi sen/Afv et günahımı yalancı mısın sen*, E. Ruhi Fırlah, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, Ankara (1990), 281.